

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ІНДУСТРІЇ ПОСЛУГ

УДК: 332.12

В. Б. Родченко*
О. Г. Павлюченко**

ОЦІНКА ПОЛІЦЕНТРИЗМУ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню поліцентричного розвитку сфери послуг в регіонах України. Наведено результати дослідження сучасних процесів інтеграції та концентрації в сфері послуг на загальнодержавному та регіональному рівнях. Визначено комплекс чинників, що впливають на формування та розвиток просторової організації сфери, та просторові закономірності розвитку сфери послуг України, що формуються під впливом даних чинників. Визначено ключові теоретичні підвалини регулювання розвитку сфери послуг регіонів, що визначають передумови стабільного розвитку економічної системи України, а також підвищення рівня життя населення в усіх регіонах України.

Ключові слова: сфера послуг, поліцентризм сфери послуг, концентрація сфери послуг.

Статья посвящена исследованию полицентрического развития сферы услуг в регионах Украины. Приведены результаты исследования современных процессов интеграции и концентрации в сфере услуг на общегосударственном и региональном уровнях. Определен комплекс факторов, влияющих на формирование и развитие пространственной организации сферы, и пространственные закономерности развития сферы услуг Украины, которые формируются под влиянием данных факторов. Определены ключевые теоретические основы регулирования развития сферы услуг регионов, определяющие предпосылки стабильного развития экономической системы Украины, а также повышение уровня жизни населения во всех регионах Украины.

Ключевые слова: сфера услуг, полицентризм сферы услуг, концентрация сферы услуг.

The article investigates the polycentric development of services in the regions of Ukraine. The results of research of contemporary processes of integration and concentration in the services sector at the national and regional levels are examined in the article. The complex of factors which influence the formation and development of the spatial organization of services and the spatial patterns of development of services in Ukraine which are formed under the influence of these factors are certain. Key theoretical foundations of regulating the development of services in regions which define preconditions of a stable economic system of Ukraine and improving the living standards of the population in all regions of Ukraine are certain.

Keywords: service sector, polycentrism of service sector, concentration of service sector.

Постановка проблеми. Трансформація моделі економічного устрою національної економіки у поєднанні з процесами деіндустріалізації розкрили проблеми та недоліки існуючого економічного каркасу, вузлуотворюючи роль у якому виконували об'єкти промисловості. Концентрація населення у великих містах, знелюднення сільської місцевості, централізація економічної активності є далеко неповним переліком проблем зумовлених моноцентричною моделлю економіки. Аналіз системи стратегічних документів Євросоюзу доводить, що єдиним пріоритетом розв'язання цієї проблеми є розвиток сервісної

мережі. Оскільки надання послуг є неможливим за відсутності отримувача, то розвиток цього сектору створює передумови до нівелювання впливу негативних чинників концентрації економічної активності на процеси економічного розвитку територій та країни в цілому.

При визначенні ефективності функціонування сфери послуг одне з провідних місць займає фактор її просторової організації. Оскільки послуга як елемент нерозривно пов'язана із людиною, що нерівномірно розміщується на території. Формування центрів розвитку сфери послуг на території регіону дозволяє вирішувати не тільки

* Родченко В. Б. — д-р екон. наук, професор кафедри економіки та менеджменту, академік Академії економічних наук України.

** Павлюченко О. Г. — магістрант.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків.

галузеві завдання, а й сприяє багатополлярному розподілу точок зростання по території регіону, і тим самим забезпечує рівномірність і збалансованість просторового розвитку. Проблема поліцентричного розвитку гостро стоїть в Європейському Союзі, зокрема цій проблемі присвячена Шоста доповідь ЄС про економічну, соціальну і територіальну згуртованість (Брюссель, 2014 рік). По-кращити регіональну конкурентоспроможність та якість життя людей на всій території можливо лише за умови проведення політики згуртування, розвитку сервісів та поліцентричного розвитку. Економіка України також є дуже вразливою до територіальних диспропорцій, що визначає необхідність формування нової ефективної моделі регулювання, орієнтованої на поліцентричний розвиток, першим кроком до цього має стати оцінка сучасних процесів інтеграції та концентрації в сфері послуг.

Аналіз досліджень і публікацій. Концепція поліцентричного розвитку все більш широке застосування знаходить як в наукових працях, так і європейських політичних документах. Праці А. Г. Чемпіона, П. Холла, довели неспроможність моделі моноцентричного розвитку та розкрили пріоритети поліцентричного розвитку територій [1,2,3]. Крім того, праці, присвячені проблематиці концентрації соціально-економічної активності, відзначені нобелівськими преміями з економіки в 2008 та 2012 роках. Також цьому присвячена прийнята в 2007 році Європейською комісією програма ESPON, Європейська мережа нагляду за територіальним розвитком та єдністю, головною метою котрої є територіальна єдність та гармонічний розвиток європейської території. Незважаючи на те, що концепція поліцентричного розвитку стоїть на порядку денному у світі, на сьогоднішній день в Україні відсутні цільові дослідження поліцентричного розвитку. В загальних рисах процеси просторового розташування сфери послуг в розрізі природно-економічних зон регіону розкриті в роботах Брензович К. С. [4]. Окремі проблеми розміщення сфери послуг досліджені в роботах Дудник І. М. [5] і Мальської М. П. [6,7] та ін..

На сьогоднішній день нерозкритою залишається проблематика визначення особливостей поліцентричного розвитку сфери послуг на загальнодержавному та регіональному рівнях та чинників, що впливають на розвиток сфери послуг.

Метою даної статті є оцінка рис поліцентризму в розвитку сфери послуг України на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальні питання регіональної економіки фоку-

суються передусім на проблемах, що пов'язані з просторовою структурою та чинників її утворюючих. При цьому просторова організація являє собою процес і явище. Як процес вона становить всю сукупність особливостей суспільно-економічного функціонування та розвитку життя суспільства, його сфер, елементів, їх взаємозв'язку в просторі та часі.

Просторова організація як явище реалізується у формі підпорядкованих ієрархічних систем. Ієрархізація систем є не лише однією з головних закономірностей просторової організації, а також й методом вдосконалення їх ефективності. Вона є наслідком територіального поділу та інтеграції праці, розвитку сфер матеріального виробництва і послуг та призводить до формування суспільних систем різного рівня. В процесі їх функціонування відбувається просторова концентрація життя суспільства, економічної активності, що сприяє активному об'єднанню всіх складових розвитку різноманітних внутрішніх зв'язків, формуванню регіональних та локальних систем.

Під просторовою концентрацією економічної активності слід розуміти процес територіально-компактного зосередження ресурсів, економічної діяльності підприємств та населення на обмеженій території, що проявляється в осередковості (очаговості) розвитку.

Отже, просторовий розвиток будь-якої території носить поляризований характер, тобто неминуче на будь-якій однорідній території рано чи пізно виділяються полюса росту, центри економічного розвитку — осередки концентрації.

Поліцентризм з точки зору просторової структури країни означає відносно рівномірний розподіл по території урбанізованих ареалів, міських агломерацій і великих міст. Мета поліцентричного розвитку полягає в підвищенні конкурентоспроможності в глобалізованій економіці як окремих центрів, так і країни або регіону в цілому за рахунок скорочення міжрегіональних відмінностей.

Проте економічний простір України характеризується неоднорідністю (за рівнем та динамікою) економічної активності та нерівномірністю розподілу економічної активності за територіями, в тому числі із зосередженням в крупних містах.

Розвиток сфери послуг характеризується диспропорційністю, зосередженням в незначній кількості регіонів (рис. 1).

Протягом 2010–2012 років у трьох регіонах (м. Київ, Одеська обл., Донецька область) формувалося більше половини загального обсягу реалізованих послуг, тоді як на їх території проживає майже 21 відсоток населення країни. Разом з тим подальша концентрація відбулась лише в м. Киє-

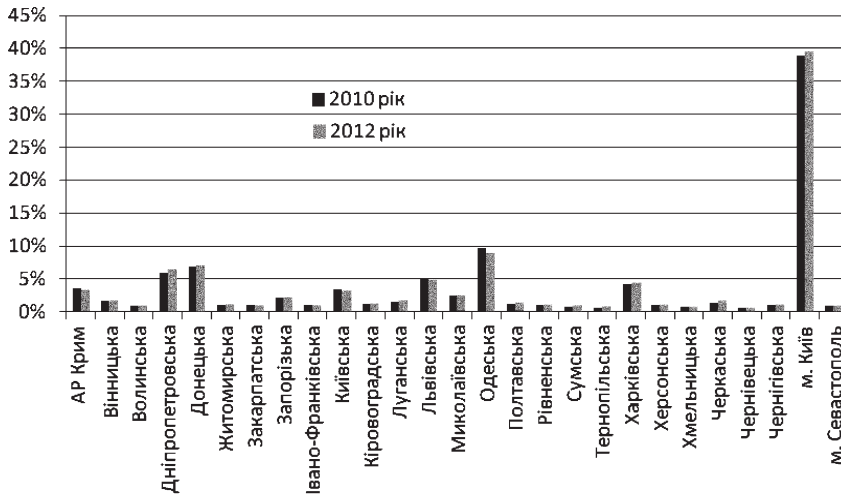

Рис. 1. Поліцентризм сфери послуг України у 2010, 2012 роках [8]

ві. Так, якщо у 2010 році частка обсягу реалізації послуг в загальнодержавний обсяг реалізації в м. Києві становила 39,0 відсотків, у 2012 році така частка становила 39,6 відсотка.

Розміщення сфери послуг по регіонах характеризується високою ступеню диференціації насиченості послугами, тобто обсягом реалізації послуг в розрахунку на одного мешканця регіону (рис. 2).

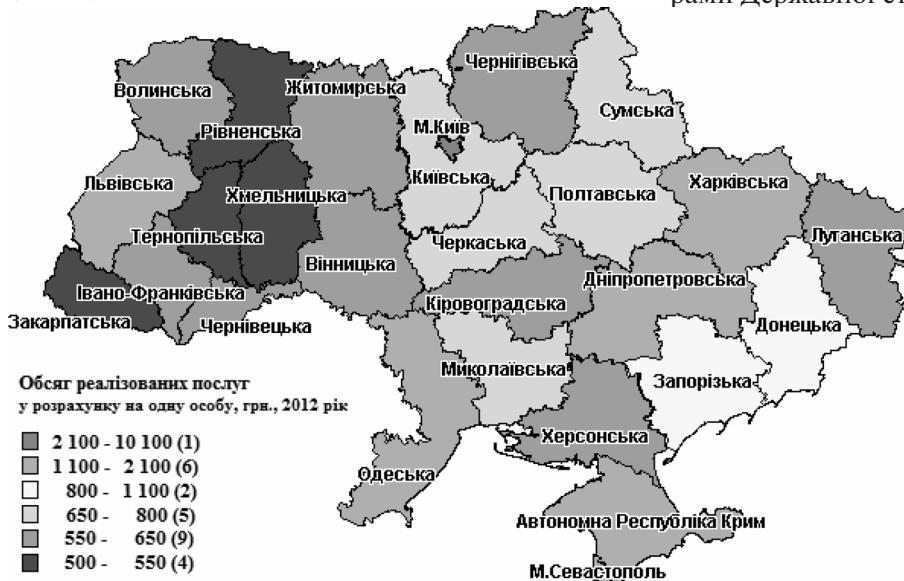

Рис. 2. Диспропорції в сфері послуг України, 2012 рік [8]

До регіонів-лідерів належать м. Київ, Автономна Республіка Крим, Одеська область, м. Севастополь, Харківська, Дніпропетровська та Львівська області. Найнижча частка реалізованих послуг в розрахунку на одного жителя у Закарпатській, Рівненській, Тернопільській та Хмельницькій областях України. При цьому відмінності між регіонами зростають кожного року і в 2012 році різниця між мінімальним та максимальним значенням показника склала 20,1 разів порівняно з 19,3 у 2010 році.

Дана градація є вкрай негативним чинником, що говорить про неспроможність держави забезпечити вирівнювання соціально-економічного розвитку всім суб'єктам на власній території, однієї з головних функцій державного регулювання. Основою вирішення даної задачі може слугувати поліцентричний підхід, що може бути покладений в основу розбудови сучасної просторової моделі розвитку України, виділяючи крім столиці, обласних центрів інші міста, здатні стати новими осередками концентрації в переміщенні товарів, капіталу, людей та інформації.

Актуальними є і структурні диспропорції розвитку регіонів. Відхилення свідчить про відмінності в укладах економіки регіонів: для високонцентрованих регіонів характерне існування постіндустріального укладу, середньо- і мало концентрованих — індустріальний чи доіндустріальний уклад. Результати аналізу проведеного авторами Державної стратегії регіонального розвитку

на період до 2020 року свідчать про те, що в економіці більшості регіонів не завершено трансформації (рис. 3).

За результатами аналізу виявлено нестабільність динаміки валової доданої вартості на регіональному рівні, що також не сприяло завершенню процесу формування структури регіонів. При цьому у кожному із зазначених типів економіки є регіони, що мають темпи розвитку як вищі середнього значення, так і значно нижчі.

Отже, хоча розвиток сфери послуг тісно пов'язаний з економічним зростанням національного господарства, оскільки створює можливість для забезпечення зайнятості населення, розвитку виробництва, розширення внутрішнього ринку, сприяє розвитку інших сфер економічної діяльності, прямої залежності між рівнем валового регіонального продукту та обсягом реалізованих послуг немає, оскільки важливе значення має спеціалізація регіону.

Одна з цільових функцій дослідження просторових структур сфер послуг є узгодження

		1997 рік					
2012 рік	Типи структури економіки	Індустріальний тип економіки	Сільсько-господарський тип економіки	Тип економіки з домінуванням сфери послуг	Тип економіки з орієнтуванням на сферу послуг	Промислово-аграрний тип економіки	
	Індустріальний тип економіки	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська обл..					
	Сільсько-господарський тип економіки		Вінницька, Херсонська, Тернопільська обл..		Кіровоградська обл..	Хмельницька обл..	
	Тип економіки з домінуванням сфери послуг			м. Київ, Севастополь	Одеська обл..		
	Тип економіки з орієнтуванням на сферу послуг	Харківська обл..	Київська, Чернівецька, Волинська обл..		Автономна Республіка Крим, Закарпатська, Львівська обл..		
	Промислово-аграрний тип економіки	Рівненська, Сумська обл..	Черкаська, Чернігівська, Житомирська обл..			Івано-Франківська, Миколаївська обл.	

Рис. 3. Зміна типу структури економіки регіонів протягом 1997–2012 років [9]

розміщення попиту та пропозиції послуг. Тобто розміщення сфери послуг має орієнтуватись на максимально можливе наближення до вимог споживачів у територіальному, часовому, вартісному, асортиментному та інформаційному вимірах, тобто бути доступними за цими ознаками.

Аналіз просторового розвитку сфери послуг довів гіпотезу про існування залежності між кількістю населення найбільшого міста регіону та рівнем розвитку сфери послуг регіону. Дана залежність описується рівнянням:

$$y = -9768,14 + 38,75x, \quad (1)$$

де y — обсяг реалізованих послуг в регіоні, x — кількість населення в найбільшому місті регіону.

Регресійний аналіз свідчить про пряму лінійну залежність між чисельністю населення в найбільшому місті регіону та рівнем розвитку сфери послуг в регіоні. При цьому досить високий коефіцієнт кореляції ($R^2=0,84$) посилює достовірність отриманих результатів. Отже, особливо великий вплив на просторове розміщення сфери послуг створює система розселення як вияв територіальної структури геодемосистеми.

Особливою ознакою послуг є збіг часу надання та споживання. Тому об'єктивною основою розміщення сфери послуг є екістична система. Осередки концентрації сфери послуг формуються на основі локальної території відповідно до історичних, економічних, ресурсних, соціальних

особливостей. Це можуть бути міста, села, райони, а також одиниці всередині міст.

Відмінності в рівнях розвитку районів пояснюються існуванням агломераційних ефектів у підприємств: можливість спільного використання локальних об'єктів, послуг постачальників сировини і проміжних товарів, трудових ресурсів; скорочення трансакційних витрат при широкій пропозиції з боку постачальників проміжних товарів; зниження можливих проявів різноманітних шоків через об'єднання робочої сили [10].

Таким чином, територіальну основу концентрації сфер послуг в регіоні становить сфера впливу ядра, яка залежить від його розвитку. Ядро концентрації — це таке скупчення населення, капіталу, виробництва, об'єктів послуг, що визначає його потенціал, необхідний для розвитку центрспрямованих зв'язків, що консолідує та впливає на розвиток усіх територій, що притягується ядром.

Оцінимо рівень концентрації реалізації послуг та населення, використовуючи індекс концентрації Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) (рис. 4). Він розраховується шляхом зведення в квадрат процентної частки долі регіону в загальній сукупності та підсумовуванням отриманих результатів:

$$ННІ = p_1^2 + p_1^2 p_2^2 + \dots + p_k^2, \quad k = 1, 2, \dots, n, \quad (2)$$

де p_k — частка регіону k в загальному обсязі сукупності.

Зі збільшенням концентрації ресурсу індекс ННІ збільшується і навпаки:

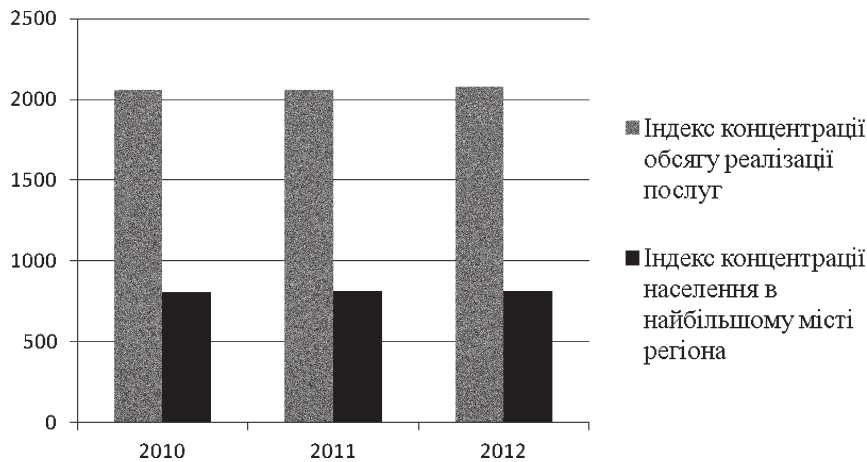

Рис. 4 Динаміка індексу концентрації економічної активності Херфіндаля-Хіршмана в регіонах України, 2010–2012 роки (за даними [8])

$HNI < 1000$ — слабоконцентрований економічний простір;

$1000 < HNI < 1800$ — середньоконцентрований економічний простір;

$HNI > 1800$ — висококонтрований економічний простір.

Дані аналізу свідчать, сфера послуг є висококонтрованою. При цьому концентрація сфери послуг є вищою та зростає вищими темпами за концентрацію населення, оскільки кількість споживачів формується також внаслідок міграцій. Це пояснюється дією закону Рейлі, згідно до якого зі збільшенням кількості мешканців міста збільшується кількість споживачів, що не проживають у його межах. Попит на послуги на територіях з меншою концентрацією населення обмежується кількістю постійного населення та прив'язується до існуючої транспортної системи, отже перспективи розвитку сфери послуг в даних регіонах залежать від розвитку транспортної інфраструктури.

Положення теорії поліцентризму застосовні і до внутрішньорегіональних рівнів, оскільки потенціал регіону в цілому як центру розвитку визначається внутрішньою збалансованістю і зв'язаністю його простору, що передбачає пошук кількох центрів розвитку, здатних максимально втягнути в свою орбіту прилеглі території. Дані центри повинні володіти міжтериторіальним впливом за рахунок виконання для сусідніх територій управлінських, виробничих, освітніх та інших функцій, що притягують до себе людські, фінансові та інші ресурси і надають у зв'язку з цим істотний вплив на сусідні території і регіон в цілому. Саме здатність виконувати дані функції створить мережу взаємодій центральної території з оточенням.

Дослідження комплексного впливу чинників на формування та розвиток просторової організації сфери послуг дає змогу розділити їх на дві гру-

пи: чинники прямої та непрямой (опосередкованої) дії. До першої групи належать демографічні, екістичні, геополітичні, міграційна мобільність, структурно-організаційні, інноваційні, соціально-економічні чинники. До чинників непрямой дії відносяться природно-ресурсне забезпечення, історико-етнічні, екологічні чинники.

Отже, під впливом даних чинників формуються просторові закономірності сфери послуг:

- територіальної диференціації;
- територіальної концентрації;
- територіальної інтеграції.

Ці закономірності знаходять вияв в наступних залежностях:

— в міру зростання людності території відбувається збільшення виробництва і реалізації послуг;

— єдність розміщення виробничої сфери і сфери послуг, що проявляється в концентрації економічної активності на певній території;

— формування і розвиток просторових систем послуг є сектором зростання та джерелом зростання;

— яскраво виражена автономність механізму розвитку. Це пов'язано з тим, що рівень розвитку послуг залежить системи розселення.

Просторовий підхід до розвитку сфери послуг у регіонах, орієнтований на поліцентричний розвиток, може стати основним індикатором формування конкурентоспроможних територій, зростання доступності та покращення якості послуг, а також підвищення рівня життя в усіх регіонах України.

Висновок. Сфера послуг України характеризується неоднорідністю (за рівнем та динамікою) та нерівномірністю розподілу за територіями. Аналіз процесів територіальної концентрації сфери послуг свідчить про посилення означених тенденцій і формування компактного ринку в межах ядра локальної

системи послуг. Тобто відбувається стиснення економічного простору регіонів України та посилення диференціації міжрегіонального та внутрішньо регіонального розвитку.

Серед подальших досліджень авторів головним завданням є визначення актуальної моделі поліцентричного розвитку сфери послуг, що визначає передумови стабільного розвитку економічної системи України. Дана модель має забезпечити соціально-економічну інтеграцію, кінцевою метою котрої є підвищення якості життя та розвиток людини на всій території України.

Література

1. Champion A. G. A changing demographic regime and evolving polycentric urban regions: Consequences for the size, composition and distribution of city populations / A. G. Champion // *Urban Studies*. — 2001. — Т. 38. — С. 657–677.
2. Hall P. Forces shaping urban Europe / P. Hall // *Urban Studies*. — 1993. — Т. 30. — Р. 883–898.
3. Hall P. Polycentricity. In *International Encyclopedia of Human Geography* / P. Hall // Oxford, Elsevier. — 2009. — Т. 8. — С. 260–264.
4. Брензович К. С. Особливості розміщення та функціонування підприємств ринку послуг в розрізі природно-економічних зон регіону /

К. С. Брензович // *Сталий розвиток економіки*. — 2013. — № 2. — С. 158–163.

5. Дудник І. М. Геодемографічні чинники територіальної організації послуг / І. М. Дудник // *Периодические издания Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. Сер. : Геополитика и экогеодинамика регионов. — 2014. — Вып. 2. — С. 36–39.

6. Мальська М. П. Теоретико-методологічні засади оцінки місця і ролі сфери послуг у системі національної економіки країни / М. П. Мальська // *Вісник Львівського університету*. Сер. : Міжнародні відносини. — 2011. — Вып. 28. — С. 253–261.

7. Мальська М. П. Географічна, соціальна, економічна характеристика послуг / М. П. Мальська // *Вісник Львівського університету*. Серія : Географічна. — 2013. — Вып. 42. — С. 243–249.

8. Держкомстат України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minregion.gov.ua>.

10. Ottaviano G. I. P. Agglomeration and trade revisited / G. I. P. Ottaviano, T. Tabuchi, J. F. Thisse // *International Economic Review*. — 2002. — Т. 43. — С. 409–436.

Поступила до редакції 22.11.14

© В. Б. Родченко, О. Г. Павлюченко, 2014